

Kapitalistički sistem

Mihail Bakunjin Kapitalistički sistem

Ovaj pamflet je iseak iz The Knouto-Germanic Empire and the Social Revolution i ukljuen je u Kompletni radovi Mihaila Bakunjina (The Complete Works of Michael Bakunin) pod naslovom "Fragment (Fragment)." Delovi teksta su originalni prevodi na engleskom od strane G.P. Maximoff za njegovu antologiju Bakunjinovih dela, ali su delovi koji nedostaju prevedeni od Jeff Stein-a iz španske edicije, Diego Abad de Santillan, trans. (Buenos Aires 1926) vol. III, pp. 181-196. Zar je neophodno ovde ponavljati nepobitne argumente socijalizma koje do sada ni jedan buržoaski ekonomista nije uspeo da obori? Šta su imovina i kapital u njihovom današnjem obliku? Za kapitalistu i zemljoposednika oni znae moš I pravo, garantovano od strane dršave, da šive bez rada. A pošto ni imovina ni kapital ne proizvodišta dok ih ne oplodi rad – to im znae moš I pravo da šive eksploatišušti rad nekog drugog, pravo da eksploatišu rad onih koji ne poseduju ni imovinu ni kapital I koji su zbog toga prisiljeni da prodaju svoju produktivnu snagu srešnim posednicima kapitala I imovine. Mošete primetiti da sam zaboravio da u sve to ubrojim I sledešte pitanje: na koji našin su imovina I kapital došli u ruke njihovih sadašnjih posednika? To je pitanje na koje, ako ga predošimo sa istorijskih, logiških I pravnih aspekata, ne moše biti odgovoreno ni na jedan drugi našin osim na onaj koji bi slušio kao optušba protiv sadašnjih posednika. Zbog toga štu se ogranišiti na izjavu da zemljoposednici I kapitalisti, pošto ne šive od sopstvenog produktivnog rada veš od uzimanja rente za zemlju, kušte, interesa na kapital, od špekulacije zemljom, zgradama, kapitalom, od komercijalne I industrijske eksploatacije manualnog rada radnika, svi šive na rašun radnika. (Špekulacija I eksploatacija bez sumnje predstavljaju vrstu rada, ali neproduktivnog rada.) Znam vrlo dobro da je takav našina šivota visoko poštovan u svim civilizovanim zemljama, da je izrišito I brišno štišten od strane svih dršava, kao I da dršave, religije I svo pr I krivišno I gradjansko, I sve politiške vlade, monarhije I republike – sa svojim ogromnim pravnim I policijskim aparatima I njihovim stoješim armijama – nemaju drugu ulogu nego da utvrde I zaštite takvu praksu. Uz postojanje tako mošnih I respektabilnih autoriteta ja sebi ne mogu šak ni da dozvolim da pitam da li taj našin šivota legitiman sa gledašta ljudske pravde, slobode, ljudske jednakosti I bratstva. Jednostavno se pitam: da li su, u takvim uslovima, bratstvo I jednakost izmedju eksploatatora I eksploatisanih mogušti, da li su pavda I sloboda mogušti za eksploatisane? Samo pretpostavimo, kao što to podršavaju buršoaski ekonomisti i sa njima svi advokati, svi obošavaoci I vernici sudskog prava, svi sveštenici gradjanskog I krivišnog zakona – samo pretpostavimo da je taj ekonomski odnos izmedju eksploatatora I eksploatisanog sasvim legitiman, da je neizbešna posledica, proizvod vešnog, neuništivog društvenog zakona, još uvek bi bilo istinito da eksploatacija iskljušuje bratstvo I jednakost. Ne treba ni spominjati da iskljušuje ekonomsku jednakost. Pretpostavimo da sam ja Vaš radnik I da ste Vi moj poslodavac. Ukoliko ponudim moj rad za najnišu cenu, ukoliko pristanem da Vi šivate od mog rada, to zasigurno nije zog odanosti ili bratske ljubavi prema Vama. I ni jedan se buršoaski ekonomista ne sme usuditi da kaše da je to zbog toga, ma koliko idilišno I naivno postaje njihovo rezonovanje kada pošnu da govore o uzajamnoj naklonjenosti I uzajamnim odnosima koji bi trebalo da postoje medju poslodavcima I zaposlenima. Ne, ja sam to uradio zbog toga što štemo moja porodica I ja umreti od gladi ukoliko ne radim za poslodavca. Prema tome ja sam prisiljen da Vam prodam svoj rad po najnišoj ceni jer sam na to prisiljen pretnjom gladju. Ali – govore nam ekonomisti – zemljoposednici, kapitalisti I poslodavci su takodje prisiljeni da traše I iznajmljuju rad od radnika. Da, to je tašno, oni su prisiljeni da rade to, ali ne u istoj meri. Da postoji jednakost izmedju onih koji nude svoj rad I onih koji ga iznajmljuju, izmedju neophodnosti da neko proda svoj rad I neophodnosti njegove kupovine, ropstvo I beda radnika ne bi postojali. Ali onda ne bi bilo ni kapitalista, niti zemljoposednika, niti radniške klase, niti bogatih, niti siromašnih: postojali bi samo radnici. Baš zbog toga što takva jednakost ne postoji mi imamo I obavezni smo da imamo eksploatatore. Ta jednakost ne postoji jer u modernom društvu gde se dobra proizvode intervencijom kapitala koji plašta nadnice za rad, porast populacije premašuje porast proizvodnje, što rezultuje da ponuda rada neizbešno nadmašuje potrašnju I vodi u relativan pad nivoa nadnica. Ovako ustanovljena proizvodnja, monopolizovana, eksploatisana od strane buršoaskog kapitala, prisiljena je, na jednu stranu, uzajamnim nadmetanjima kapitalista da se koncentriše u rukama sve manjeg broja mošnih kapitalista, ili u rukama deonišarskih kompanija koje su, zahvaljujušti ujedinjenju svojih kapitala, mošnije nego najvešti izolovani kapitalista. (A I mali I srednji kapitalisti, nesposobni da proizvode po istoj ceni kao I veliki kapitalisti, prirodno podlešu u toj borbi na šivot I smrt.) S druge strane, istim nadmetanjem su sva preduzešta prisiljena da prodaju svoje proizvode po najnišoj moguštoj ceni. On (kapitalistiški monopol) moše postiašti taj dvostruki rezultat samo istiskujušti stalno narastajušti broj malih ili srednjih kapitalista, špekulanata, trgovaca ili industrijalaca iz sveta eksploatatora u svet eksploatisanog proletarijata I, u isto vreme, iscedjujušti narastajušte uštedjevine od plata spomenutog proletarijata. Na drugoj strani, masa proletarijata, koja narasta kao rezultat opšteg porasta populacije (koji, kao što znamo, šak ni beda ne moše efikasno da zaustavi), kao I kroz narastajuštu proletarizaciju sitne buršoazije, bivših posednika, kapitalista, trgovaca I industrijalaca – narasta, kao što sam rekao, u mnogo bršem stepenu nego produktivni kapaciteti ekonomije koju eksploatiše buršoaski kapital – I ta narastajušta masa proletarijata je smeštena u uslovima u kojima su radnici prisiljeni na porazno nadmetanje jednog protiv drugoga. Pošto ne poseduju ni jedno drugo sredstvo za opstanak osim sopstvenog manualnog rada, oni su naterani, strahom da ih ne zameni neko drugi, da ga prodaju po najnišoj ceni. Ta tendencija kod radnika, ili pre neophodnost na koju su osudjeni sopstvenom bedom, kombinovana sa tendencijom poslodavaca da prodaju proizvode svojih radnika, I zbog toga kupe rad po najnišoj ceni, neprestano reprodukuje I ušvršuje siromaštvo proletarijata. Pošto se nalazi u siromaštvu, radnik je prisiljen da prodaje svoj rad budzašto, on tone u još vešte siromaštvo. Da, veštu bedu,

zaista! Pošto u tom robovskom radu produktivna snaga radnika biva zloupotrebljena, surovo eksploatisana, prekomerno tražena i nedovoljno hranjena, brzo biva i potrošena. A kada je jednom potrošena, koja joj vrednost može biti na tržištu, kakve je vrednosti ta jedina roba koju poseduje i na osnovu čije svakodnevne prodaje zavisi njegovo zaradjivanje za život? Ništa! A onda? Onda radniku ne preostaje ništa osim da umre. Šta je u određenoj zemlji, najniža moguća nadnica? To je ona cena koju radnici te zemlje smatraju kao apsolutno neophodnom da bi se održali u životu. Svi se buržoaski ekonomisti slažu u tome. Turgot, koji je smatrao za zgodno da sebe zove "moralni ministar"; Luja XVI koji je stvarno bio iskren čovek, rekao je: "Prosti radnik koji ne poseduje ništa više od svojih ruku, nema ništa drugo da proda osim svog rada. On ga prodaje skuplje ili jeftinije; ali ta cena, bila visoka ili niska, ne zavisi od njega: ona zavisi od dogovora sa onim ko će platiti taj rad. Poslodavac plaća što je manje moguće; kada može da bira iz velikog broja radnika, poslodavac preferira onoga ko radi jeftino. Radnici su tako prisiljeni da snize svoje cene u nedmetanju jednog protiv drugog. U svim vrstama posla neizbežno sledi da je plata radnika ograničena na onoliko koliko je potrebno za opstanak." (Reflexions sur la formation et la distribution des richesses) 1/2. B. Sej, istinski otac buržoaskih ekonomista u Francuskoj, takodje kaže: "Nadnice su mnogo više kada postoji veća potreba za radom nego što je ponuda, a niže su, prema tome, kada je rada ponudjeno, a manje traženo. Odnos između ponude i potražnje regulisane cene ove robe zvane radnikov rad, kao i regulisane sve ostale javne usluge. Kada nadnice malo porastu iznad cene neophodne da se održe radničke porodice, njihova se deca umnožavaju i veća ponuda se uskoro razvija u proporciji sa većim zahtevima. Kada je, nasuprot, potražnja za radnicima manja nego kvantitet ljudi koji nude rad, njihove zarade opadaju na cenu neophodnu za klasu da se održa na istom broju. Porodice opterećene decom nestaju, od tog trenutka ponuda rada opada, a kada je manje robe ponudjeno, cena raste... Na taj način teško je da nadnica radnika poraste ili padne ispod cene neophodne da se održa klasa (radnici, proletarijat) u potrebnom broju." Nakon citiranja Turgota i 1/2. B. Seja, Prudon uzvikuje: "Cena, kada se poredi sa vrednošću (u stvarnoj socijalnoj ekonomiji) je neesencijalno pokretno i zbog toga esencijalno promenljivo, i u svojim varijacijama nije regulisano niim do konkurencijom, a konkurencija, ne zaboravimo ono u čemu se Turgot i Sej slažu, ima neophodan efekat da ne dopusti platama radnika osim golog sprežavanja smrti od gladi i održavanje klase u potrebnom broju. "Trenutna cena osnovnih potrepnostina ustanovljava preovladujuću stalni nivo iznad koga radničke nadnice nikada ne mogu porasti za duži period, ali ispod koga često padaju, što neprestano rezultuje neravnošću, bolešću i smrću, sve dok dovoljan broj radnika ne nestane kako bi se ponovo izjednačile ponuda i potražnja rada. Ono što ekonomisti zovu izjednačena ponuda i potražnja ne predstavlja pravu jednakost između onih koji nude svoj rad na prodaju i onih koji ga najmljuju. Pretpostavimo da meni, fabrikantu, treba stotinu radnika i da se na tržištu pojavi tačno stotinu radnika – samo jedna stotina, jer ukoliko ih dodje više, ponuda će prerasti potražnju, što će rezultovati smanjenjem nadnica. Ali pošto se samo jedna stotina pojavila i meni, fabrikantu, potreban samo taj broj – ni više niti manje – na prvi pogled bi izgledalo da je postignuta kompletna jednakost, ta ponuda i potražnja su jednake u brojevima, a isto tako bi trebale biti jednake u svakom drugom pogledu. Da li to znači da radnici mogu da zahtevaju od mene nadnice i uslove rada koji im obezbeđuju istinski slobodnu, dostojanstvenu i humanu egzistenciju? Ni u kom slučaju! Ukoliko im odobrim te uslove i te nadnice, ja, kapitalista, na taj način neću zaraditi više nego oni. A onda zašto bih se mučio i propadao nudeći im profit mog kapitala? Ukoliko ćelimit da radim kao što radnici rade, ulažući moj kapital negde drugde, bilo gde gde mogu da dobijem najviše interes, i ponudiću moj rad na prodaju nekom kapitalisti kao što to i moji radnici rade. Ukoliko, profitirajući moćnom inicijativom koju mi obezbeđuje moj kapital, upitam tih stotinu radnika da oplode taj kapital svojim radom, to nije zbog mog saosećanja sa njihovim patnjama, niti zbog duha pravednosti, niti zbog ljubavi prema čovečanstvu. Kapitalisti ni u kom slučaju nisu filantropi. Oni bi propali ukoliko bi bili filantropi. To je zbog toga što se nadam da ću iz rada radnika izvući dovoljan profit kako bih mogao da živim komforno, čak i bogato, dok u isto vreme uvećavam svoj kapital – i sve to bez mog rada. Naravno, moraću i ja da radim, ali će moj rad biti sasvim druge vrste i ja ću biti obezbeđen u mnogo više stepenu nego radnici. To neće biti produktivni već administrativni i eksploativni rad. Ali zar administrativni rad nije i produktivan rad? Bez sumnje jeste jer u nedostatku dobre i inteligentne administracije manuelni rad ne bi proizvodio ništa ili bi proizvodio vrlo malo i vrlo nekvalitetno. Ali sa stanovišta pravde i potreba same proizvodnje, uopšte nije potrebno da taj rad bude u mom monopolu, niti, iznad svega, da ja budem kompenzovan u više stepenu nego što je to manuelni rad. Kooperativna udruženja su već dokazala da su radnici sasvim sposobni da upravljaju industrijskim preduzećima, da to mogu raditi radnički predstavnici koji primaju istu platu kao i radnici. Stoga ukoliko ja koncentrišem administrativnu vlast u mojim rukama, to nije zbog toga što proizvodnja to zahteva, već da služi mom cilju, cilju eksploatacije. Kao apsolutni šef personala ja za svoj rad dobijam deset ili dvadeset puta više nego što moji radnici dobijaju za svoj rad i to je istina uprkos činjenici da je moj rad neuporedivo bezbolniji nego njihov. Ali kapitalista, vlasnik posla, rizikuje, kažu oni, dok radnik ne rizikuje. To nije tačno, jer kada gledamo sa njegove strane, radnik se nalazi u nepovoljnom položaju. Vlasnik posla može loše da vodi posao, on može biti uništen lošim ugovorima, ili postati žrtva komercijalne krize, ili neke nepredvidive katastrofe; jednom reću, može propasti. To je tačno. Ali da li to propadanje sa buržoaske tačke gledišta znači sveden na isti nivo bede kao oni koji umiru od gladi, ili da će biti oteran u redove običnih radnika? To se tako retko događa, možemo reći skoro nikada. Ipak je retko da kapitalista ne zadrži ne, uprkos propasti. U današnje vreme svi bankroti su manje ili više varka. Ali i ukoliko apsolutno ništa nije sačuvano, tu su uvek porodične veze i društveni odnosi, koji im, uz pomoć naučenih poslovnih veština koje oni prenose na svoju decu, dozvoljavaju da za sebe i svoju decu zauzmu poziciju u više rangovima posla, u upravi; da budu državni funkcioneri, da budu izvršni organi u komercijalnim ili industrijskim poslovima, da završavaju, iako i sami zavisni, kao nadglednici prihoda koje su isplaćivali svojim ranijim radnicima. Rizik radnika je bezgranično veći. Nakon

svoga, ukoliko preduzeće u kome je zaposlen bankrotira, on će ostati nekoliko dana, a ponekad i nekoliko nedelja, bez posla, a to je za njega više nego propast, to je smrt jer on svaki dan jede ono što zaradi. Ujedine radnika su deševne bajke koje su izmislili buržoaski ekonomisti da uljuljaju svoj slab osećaj za pravdu, pokajanje slučajno probudjeno u nedrima njihove klase. Taj smešni i omrznuti mit nikada neće ublažiti patnje radnika. On zna cenu zadovoljavanja dnevnih potreba njegove velike porodice. Ukoliko ima ujedine, on neće dopustiti da njegovo jedno dete, od šest godina, uvene, da odraste slabo, da bude psihički i moralno ubijano u fabrikama, gde su prisiljeni da rade noć i dan dvanaest ili četrnaest sati. Ukoliko se nekada desi da radnik malo ujedine, to brzo pojedju neizbežni periodi nezaposlenosti koji često surovo prekidaju njegov rad, kao i nepredviđene nesreće i bolesti koje zadese njegovu porodicu. Nesreće i bolesti koje mu se dese sav rizik poslodavca čine njegovim u porođenju sa tim: jer radniku iznurujuća bolest može uništiti njegovu produktivnu sposobnost, njegovu radnu snagu. Iznad svega, duša bolest je najstrašniji bankrot, bankrot koji za njega i njegovu decu znači glad i smrt. Znam vrlo dobro da u uslovima gde sam ja kapitalista, kome je potrebno sto radnika da mu oplode kapital, zaposlejavaju te radnike ja imam sve pogodnosti na mojoj strani, a da su sve smetnje na njihovoj. Ja im predlažem ni manje ni više nego da ih eksploatišem, a ukoliko oni neće da ja budem iskren u tome i obećaju da će me čuvati, ja ću im reći: 'Gledajte deco, imam neki kapital koji sam po sebi ne mogu ništa proizvesti, jer mrtva stvar ništa ne proizvodi. Bez rada nemam ništa proizvoditi, jer trošim ga ostajući bez interesa. Ali zahvaljujući društvu i politici našim institucijama koje vladaju nama i koje su u moju korist, u postojećoj ekonomiji moj kapital je takodje proizvodjač: on mi dinosi interes. Od koga taj interes mora biti uzet - a mora biti od nekoga, jer u stvarnosti on sam ne proizvodi apsolutno ništa - to se vas ne tiče. Za vas je dovoljno da znate da on donosi interes. Sam taj interes nije dovoljan da pokrije moje troškove. Ja nisam običan čovek kao vi. Ja ne mogu biti, niti to želim, zadovoljan sa malo. Želim da živim, da se uselim u predivnu kuću, da jedem i pijem dobro, da se vozim u fijakeru, da održim dobar izgled, ukoliko, da imam sve dobre stvari u životu. Takodje želim da svojoj deci dam dobro obrazovanje, da ih učim gospodom, da ih pošaljem na studije, a kasnije, kada postanu mnogo obrazovaniji od vas, oni će jednog dana moći da upravljaju vama kao što ja upravljam danas. A pošto samo obrazovanje nije dovoljno, ja želim da im ostavim veliko nasledje, tako da kada ga podele ostanu bogati skoro kao ja. Stoga, pored svih dobrih stvari u životu koje hoću sebi da priuštim, takodje želim i da uvećam svoj kapital. Kako to postiže? Naoružan tim kapitalom nameravam da vas eksploatišem i predlažem vam da mi to dopustite. Vi ćete raditi, a ja ću sakupljati, prisvajati i prodavati u moju korist proizvod vašeg rada, ne dajući vam već deo nego što je apsolutno neophodno da vas danas održim da ne umrete od gladi, tako da ćete na kraju sutrašnjeg dana još uvek raditi za mene pod istim uslovima; a kada budete iznureni, izbacuju vas i zameniti drugima. Znajete dobro, dajući vam što manju platu i nametajući vam tako dug radni dan, radne uslove tako oštre, tako despotske, što je moguće gore; ne iz zla - ne zbog mržnje prema vama, niti iz namere da vam nađim - već iz ljubavi prema dobrima i da bih se brzo obogatio; zbog toga što vas ja malo plaćam, a vi više radite, više ja zaraditi.' To je ono što prečutno kaže svaki kapitalista, svaki industrijalac, svaki vlasnik posla, svaki poslodavac koji zahteva radnu snagu od radnika koje unajmljuje. Ali pošto su ponuda i potražnja izjednačeni, zašto radnici prihvataju uslove ponudjene od poslodavaca? Ukoliko se kapitalista nalazi u tako velikoj potrebi da zaposli radnike koliko i stotinu radnika da ih on zaposli, zar to ne znači da su obe strane u jednakoj poziciji? Zar se ne sreću na tržištu kao dva ravnopravna trgovca - barem sa pravne tačke gledišta - jedan donosi robu zvanu dnevica, da je razmeni za dnevni rad radnika na osnovu određenog broja sati na dan; a drugi donosi svoj rad kao svoju robu da je razmeni za nadnicu koju nudi kapitalista? Pošto je, u našoj pretpostavci, potražnja za stotinu radnika, a ponuda je isto tako stotinu osoba, možda izgledati da su obe strane u istoj poziciji. Naravno da ništa, ta od toga nije tačno. Što je to i što dovodi kapitalistu na tržište? To je težnja da se obogati, da uveća svoj kapital, da zadovolji svoje ambicije i društvene sujete, da bi bio u mogućnosti da se oda svim zamislivim zadovoljstvima. A što dovodi radnika na tržište? Glad, potreba da jede danas i sutra. Prema tome, dok su jednaki sa tačke pravne fikcije, kapitalista i radnik su sve samo ne jednaki sa tačke gledišta ekonomske situacije, koja je prava situacija. Kapitalisti ne preči glad kada dolazi na tržište; on vrlo dobro zna da će ukoliko danas ne nadje radnike koje traži još uvek imati hrane za dosta dugo vreme, zahvaljujući kapitalu koji je srećni vlasnik. Ukoliko radnici koje srećni traži iznesu zahteve koji mu izgledaju preterani, jer, daleko od toga da će ga onemogućiti da uveća svoje bogatstvo i još više popravi svoju ekonomsku poziciju, ti predlozi i uslovi mogu, ne kažu izjednačiti, ali dovesti ekonomsku poziciju radnika unekoliko bliže njegovoj - što on radi u tom slučaju? On odbacuje te predloge i čeka. Nakon svega on nije prisiljen hitnom potrebom već željom da poboljša svoju poziciju, koja je, u poredjenju sa onom radnika, već prilično udobna, tako da on može da čeka. I on će čekati, poučen poslovnim iskustvom da otpor radnika koji su, ne posedujući ni kapital niti komfor, niti ikakvu ujedine vrednu spomena, potisnuti nemilosrdnom potrebom, gladju, da taj otpor ne može trajati veoma dugo i da će na kraju moći da nadje stotinu radnika koje traži - tada će oni biti prisiljeni da prihvate uslove koje on smatra za profitabilne. Ukoliko odbiju, doći će drugi koji će biti presrećni da prihvate te uslove. Tako stvari idu svakodnevno sa punim znanjem i pred očima svakoga. Ukoliko, kao posledica određenih uslova koji neprestano utiču na tržište, grana industrije u kojoj je kapitalista u početku planirao da angažuje svoj kapital ne ponudi sve prednosti kojima se nadao, onda će on prebaciti svoj kapital drugde; tako buržoaski kapitalista nije vezan prirodom neke određene industrije, već te da investira (kako to nazivaju ekonomisti - a mi bi rekli eksploatiše) ravnomerno u sve moguće industrije. Pretpostavimo, konačno, da naučivši od neke industrijske nesposobnosti ili nesreće, on odluči da ne investira ni u jednu industriju; pa, onda će kupiti deonice i anuitete; i ukoliko mu se interes i dividende čine nedovoljnima, onda će se angažovati u nekom poslu, ili ćemo reći, prodati svoj rad za jedno vreme, a pod uslovima mnogo nosnijim nego što su oni koje je on nudio svojim radnicima. Kapitalista tada dolazi na tržište u svojstvu, ukoliko ne apsolutno slobodnog činioca, barem kao bezgranično slobodniji činioc nego radnik.

Ono što se dešava na tržištu je susret između želje za dobiti i umiranja od gladi, između gospodara i roba. Pravno, oni su obojica jednaki; ali ekonomski je radnik kmet kapitaliste, čak i pre nego što se zaključi transakcija putem koje radnik prodaje na određeno vreme sebe i svoju slobodu. Radnik je u poziciji kmeta zbog ugrožene pretnje gladju koja svakodnevno visi nad njegovom i glavama njegove porodice i koja ga prisiljava da prihvati bilo koje uslove nametnute unosnim kalkulacijama kapitaliste, industrijalca, poslodavca. A jednom kada je ugovor sklopljen, kmetstvo radnika se udvostručuje; ili preciznije rečeno, pre nego što se sklopi ugovor, podstaknut gladju, on je samo potencijalni kmet; nakon što je sklopljen, on postaje pravi kmet. Jer kakvu robu on prodaje svom poslodavcu? To je njegov rad, lične usluge, produktivne snage njegovog tela, uma i duha koji ima i koji su neodvojivi deo njega – to je stoga on sam. Od tada pa nadalje, poslodavac ga nadgledati, bilo direktno ili preko nadglednika; svaki dan tokom radnih sati i pod kontrolisanim uslovima, poslodavac ga biti vlasnik njegovog rada i njegovih pokreta. Kada mu se kaže: 'Radi to', radnik je dužan da to uradi, ili ukoliko mu je rečeno: 'Idi tamo', on mora da ide. Zar to nije ono što se zove kmet? Karl Marks, čuveni vođa nemačkog komunizma, prikladno je opazio u svom delu *Das Kapital*, da ukoliko se ugovor slobodno sklopi između trgovaca novcem – u obliku nadnice – i trgovaca sopstvenog rada – to znači, između poslodavca i radnika – gde se isti ne zaključuje na određeni i ograničeni vremenski period, već za nečiji ceo život, to ustanovljava pravo ropstvo. Zaključen na određeni period, ostavljaju radniku pravo da ga otkaz poslodavcu, taj ugovor predstavlja oblik dobrovoljnog i prolaznog kmetstva. Da, prolaznog i dobrovoljnog sa pravne tačke gledišta, ali nikako sa tačke ekonomskih mogućnosti. Radnik uvek ima pravo da ga otkaz poslodavcu, ali da li ima sredstava za to? A i ukoliko mu da otkaz, da li je to u nameri da obezbedi slobodnu egzistenciju, u kojoj neće biti gospodara sem njega! Ne, on to radi u nameri da se proda drugom poslodavcu. On je na to nateran istom gladju koja ga je prisilila da se proda prvom poslodavcu. Prema tome, radnička sloboda, tako uzvišena kod ekonomista, pravnika i buržoaskih republikanaca, samo je teoretska sloboda kojoj nedostaju sredstva za sopstvenu moguću realizaciju i samim tim je samo fiktivna sloboda, potpuna laž. Istina je da je ceo život radnika jednostavno neprekidno porazno nasledstvo raznih oblika kmetstva – dobrovoljnog sa pravne tačke gledišta, ali prinudnog u ekonomskom smislu – prekinuto trenutnim interludijumima slobode pomešane sa gladju; drugim rečima, to je ropstvo. To ropstvo se svakodnevno manifestuje na mnogo načina. Pored uznemirenja i ugnjetavih uslova ugovora koji pretvara radnika u podređenog, pasivnog i poslušnog slugu, a poslodavca u skoro apsolutnog gospodara – pored svega toga, dobro je poznato da je teško da postoji industrijsko preduzeće u kome vlasnik, pritisnut na jednoj strani od dvostrukog instinkta nepopustljive požude za profitom i apsolutnom vlasti, a na drugoj strani, profitiraju od ekonomske zavisnosti radnika, ne ostavlja po strani ugovorene uslove, a da ne iscedjuje dodatne ustupke u svoju korist. Tada ga on zahtevati više sati rada, a to je više nego što je dogovoreno ugovorom; zatim ga smanjiti nadnice pod nekim izgovorom; nametnuće proizvoljne finese, ili ga se prema radnicima ponašati grubo, neuljudno i drsko. Ali, neko može reći, u tom slučaju radnik može da otkaz. To je lakše reći nego učiniti. Katkad radnik dobija deo nadnice unapred, ili njegova žena ili dete mogu biti bolesni, ili možda je taj rad siromašan plaćen u celoj određenoj industriji. Drugi poslodavci možda plaćaju čak i manje nego njegov, pa možda nakon otkaza čak neće biti ni u mogućnosti da nađe novi posao. ostati bez posla znači smrt za njega i njegovu porodicu. Još više, postoji razumevanje među svim poslodavcima i svi liče jedan na drugoga. Svi su skoro podjednako nepodnošljivi, nepravedni i grubi. Da li je ovo kleveta? Ne, to je u prirodi stvari i u logici potreba odnosa koji postoje između poslodavaca i njihovih radnika.